

La emigració xinesa al Perú a mitjan segle XIX

Les víctimes del progrés i de l'enganyifa

Lola G. Luna

L'emigració xinesa al Perú a mitjan segle XIX fou la solució a la necessitat de mà d'obra que plantejà l'explotació del guano, el sucre, el cotó i la construcció del ferrocarril. Al mateix temps, l'expansió de l'economia peruana en aquest sentit va suposar la vinculació d'aquest país al comerç internacional a través de la metròpoli anglesa, necessitada de matèries primeres. Però la situació d'aquests emigrants pobres fou d'esclavitud paral·lela, i continuà una estructura precapitalista de dominació nascuda a la colònia, amb l'agreujament de racisme i acusacions d'homosexualitat, que van fer que el suïcidi esdevingués arma de lluita.

L'estructura econòmica del Perú a mitjan segle XIX estava basada en l'explotació del guano, del cotó i del sucre. L'antiga oligarquia de la terra camuflada de burgesia republicana no solament va conservar les seves posicions en aquesta època sinó que s'autoafavorí amb les reformes liberals que posaren en marxa la desamortització

de terres de l'Església i de les comunitats indígenes. D'aquesta manera no s'impulsà el desenvolupament de la petita propietat, ni s'avançà en la implantació del capitalisme, ja que persistiren les estructures precapitalistes de manera que la mà d'obra va ser explotada en règim semi-esclavista. Però d'altra banda, l'economia peruana, en base a aquesta mena d'explotació va desenvolupant

el sector primari en funció de les exportacions a Anglaterra, necessitada de guano, sucre, cotó i posteriorment de salitre. Tot aquest procés respon al model del capitalisme perifèric o dependent que es dona a tota Amèrica Llatina.

La revolució industrial anglesa va comportar l'expansió urbana amb l'explosió demogràfica consegüent i una

gran demanda de matèries primeres i d'aliments que el camp no estava en condicions de satisfer. En aquest context és on se situa la importància del guano peruà (matèria resultant de l'acumulació d'excrements i de cadàvers d'aus marines), que conegut i emprat a molt petita escala local des de l'època pre-hispana, esdevé l'adob més important de l'agricultura dels països metropolitans i que significarà l'entrada del Perú en el mercat internacional.

El sobtant increment del consum del guano, va sorprendre els grups dominants locals que estaven mancats de la capacitat econòmica i empresarial per assumir l'explotació exclusiva i directa, però el govern peruà, desitjós que els beneficis restessin en mans nacionals, aconseguí capital estranger, fonamentalment anglès, que en qualitat de préstec va impulsar l'explotació del guano per part d'empresaris nacionals. Cal afegir que posteriorment, a causa del creixent deute extern, la concessió va passar a companyies angleses.

EL PROBLEMA DE LA MÀ D'OBRA

Un altre problema que va presentar-se per a la penosa extracció del guano va ser el de la mà d'obra, que havia de ser aportada pels concessionaris. Els hisendats que tenien mà d'obra indígena no estaven disposats a deixar-la marxar i els indis relativament lliures, es resistien a baixar de les muntanyes fins a la càlida costa, ja que tenien assegurada la subsistència. Els treballadors de les ciutats estaven lligats als seus gremis i els esclaus negres eren escassos per a les hisendes sucreres i cotoneres. D'altra banda, l'abastament de treballadors esclaus d'origen africà havia estat dràsticament suspès per Anglaterra i l'avenç de corrents progressistes en el Perú, van fer que l'esclavatge s'abolís oficialment el 1854, durant el govern de Ramón Castilla. És així que el tràfic de *culies* (peruanisme de *coolie*, peó nadiu de l'Índia o Xina) va reemplaçar el tràfic d'esclaus africans, permetent la prolongació de les estructures precapitalistes a la societat peruana i l'esclavatge dels emigrants pobres.

En un primer moment, els contractistes del guano obtingueren a través del govern mà d'obra procedent de les presons, així com cert nombre d'immigrants xilens, però aquesta era una font molt limitada. El problema es resolgué mitjançant la promulgació d'una llei d'immigració per la qual es concedia un subsidi de trenta pesos per cap a tot aquell que importés més de cinquanta colons estrangers d'un i d'altre

sexe i d'edat entre els deu i els quaranta anys.

A través d'aquesta llei, Perú, així com altres països americans, va estimular també la immigració europea. Davant la perspectiva de millorar la seva situació econòmica emigraren a Amèrica jueus, serbis, gallecs, catalans i italians. Concretament al Perú, la realitat que trobaren no responia a les expectatives creades a causa de les dures condicions de treball i al fet que les possibilitats de colonitzar eren escasses. Així, es van veure «embolicats» de manera semblant a la dels culis xinesos, tot i que les condicions mai no arribaren a ser tan dures.

CONDICIONS DE L'EMIGRACIÓ

Els culis eren obligats a emigrar mitjançant l'anomenat «enganche», que consistia a convertir-los en creditors al seu propi país, en proporcionar-los diners, roba o menjar. Davant la impossibilitat de satisfer el deute, posteriorment eren obligats a emigrar. El mateix sistema se seguiria al Perú, per reenganxar-los passats els vuit anys establerts al contracte.

Entre 1849 i 1875 uns 90.000 culis arribaren al Perú i 10.000 van perir a bord dels vaixells atapeïts que els portaven com a esclaus. Els duïen de la Xina a la colònia britànica de Hong Kong o a la

colònia portuguesa de Macao, mitjançant l'engaxament i d'altres enganys. Cada culi era objecte d'un contracte transferible i amb vigència de vuit anys que proporcionava als mercaders, la majoria portuguesos, uns 400 pesos per cap als molls del Callao. D'aquests 90.000 culis que arribaren al Perú, alguns milers treballaren a les illes del guano, entre 5.000 i 10.000 s'empararen en la construcció del ferrocarril i la resta serviren a les plantacions costeres del cotó i del sucre. Encara que tots tenien contractes que els garantien el passatge de retorn al seu país, en realitat pocs tornaren a Xina. El cònsol anglès a Lima informava el 1873 que no va aconseguir trobar un sol embarcament de culis de retorn a la Xina.

Humberto Rodríguez, repassant la premsa de l'època, recull nombroses referències sobre el trasllat i el tracte a què eren sotmesos els culis. Aquestes descriuen els «barracons» de Macao i de Canton, on eren dipositats els xinesos que serien transportats com a emigrants a diversos països, com a llocs preparats «ad-hoc», on tenien honestes distraccions, tals com el joc, l'opi, etc., però en realitat eren la Borsa on es fixava el preu, el magatzem de dipòsit i la plaça d'abastos del mercat de xinesos. Com a exemple de les condicions inhumanes en què es realitzava el trasllat, el mateix autor narra l'arribada d'un vaixell a Arica que portava xinesos per a la construcció del ferrocarril entre aquest port i Tacna. Diu així: «El vaixell va arribar, quan la construcció havia acabat, així que posteriorment, els culis acabats d'arribar van haver de passar a les hisendes i a les illes guaneres. El viatge del vaixell va durar cent-vuitanta dies. Dels sis-cents culis embarcats a Macao, n'havien mort una mica més de la meitat. Dels supervivents n'hi havia divuit que s'havien tornat cecs i uns altres que patien d'una avançada malaltia als ulls, a causa de la mena d'alimentació que reberen. La nit de l'arribada del vaixell, cinc xinesos es llançaren a l'aigua intentant suïcidar-se. Només tres van morir. Al dia següent el capità va col·locar un rètol al pal principal de la nau en què s'amenaçava amb assotar tots aquells que intentessin suïcidar-se».

El tradicional consum d'opi dels xinesos va ser fomentat com una forma de mantenir-los submissos i continuament «enganxats».

PROTESTES I DENÚNCIES

El 1856 el govern va prohibir el tràfic d'asiàtics perquè els considerava una raça degradada (la immigració era bàsicament masculina i les relacions homosexuals eren freqüents) i perquè el tràfic s'havia convertit en una variant de la tracta de negres, i considerava que això suposava una contradicció amb els

principis de llibertat i igualtat proclamats a la Constitució. Però d'altra banda assenyalava que serien rebuts els qui espontàniament i lliurement haguessin decidit immigrar. El 1861 el Congrés va dictar una llei en la qual novament es permetia l'entrada d'asiàtics sempre que fossin contractats directament pels patrons o pels seus «apoderats» a condició que els vaixells acomplissin unes condicions determinades pel que fa a la sanitat. També es prohibia el traspàs dels contractes d'uns hisendats a d'altres. Malgrat això, entre les fonts periodístiques recollides per Humberto Rodríguez es pot llegir el següent anunci aparegut al diari «El Comercio» l'any 1861: «Asiàtic. Es traspasa l'escriptura d'un xinès jove, sa i sense vici. Ocorri's a l'Oficina de Gregorio Hurtado. Callao».

La situació va continuar entre protestes i fins i tot foren enviades comissions de denúncia a Xina. El 1872, en un debat de la Cambra del Senat es plantejà que a causa de la situació en què es trobava l'agricultura era imprescindible la immigració culi, i que calia establir contactes amb el govern xinès per tal que aquest es mantingués. Això es devia a les dificultats d'aconseguir mà d'obra que treballés a les hisendes i al fet que la població culi havia de ser constantment mantinguda amb la immigració per la seva escassa reproducció en sòl peruà.

EL TREBALL DELS CULIS

El treball dels culis, concretament a les illes del guano, suposava el lliurament diari i obligatori de quatre tones d'adob a l'embarcader. Per aquesta quantitat rebien tres rals al dia (vuit rals eren un peso), i se'ls retenien dos pel menjar (als treballadors lliures se'ls abonaven sis rals). La jornada de treball era de deu o onze hores, sota un sol semi-tropical, al qual sols podien escapar amb la mort. El suïcidi, doncs, va esdevenir una arma de lluita. Entre 1852-1854, uns seixanta-xinesos aconseguiren burlar la vigilància dels guardians i se suïcidaren llançant-se al mar. D'aquesta manera creien que era possible reencarnar-se en el seu país d'origen. Per evitar l'augment dels suïcidis, els hisendats els amenaçaven amb la incineració, que segons les creences xineses impossibilitava la desitjada reencarnació.

A les hisendes del cotó i del sucre, tenien possibilitats de posar en pràctica d'altres formes de rebel·lió: lentitud en el treball, inassistència per malaltia, fugues individuals o per parelles, agressions i fins i tot mort dels encarregats i patrons. També hi hagué suble-

vacions, la més important de les quals fou la Pativilca el 1870, que s'estengué per diverses hisendes, i en la qual saquejaren els magatzems i les cases dels majordoms i patrons i fins i tot intentaren atacar el poble. Les represàlies òbviament foren molt dures. També a la guerra del salitre que va enfrontar els governs del Perú i de Xile el 1881, els culis que havien fugit de les hisendes, prengueren partit a favor dels xilens, però un cop acabada la contesa foren enviats encadenats a treballar a les mines, ara xilenes. Posteriorment, una part d'ells foren retornats a les hisendes després d'una negociació entre els dos països.

Acabats els vuit anys a què els obligava el contracte amb el qual havien estat «enganxats», els culis es convertien legalment en persones lliures. Però en la realitat molts d'ells continuaven en el mateix règim d'esclavatge, per haver acumulat deutes o dies de treball perduts per inassistència, rebel·lions, etc. Entre els qui aconseguïen la llibertat, uns romanien a les hisendes aconseguint un nou contracte en condicions més avantatjoses que l'anterior, i d'altres que havien pogut estalviar una mica optaven per anar a viure als pobles costaners o a la capital, i es dedicaven principalment al comerç en *pulperias* o *tambos* (botigues de queviures). Alguns exerciren serveis domèstics o els treballs més baixos de les ciutats, com la recollida d'excrements humans que venien com a adob. Però la integració dels culis era dificultosa per la bretxa cultural existent entre el seu país d'origen i la situació socio-econòmica del Perú on competien amb altres sectors populars. A tall d'anècdota recollim la poesia que sequeix de Juan de Arona:

No hay donde al chino no le halles,
desde el ensaque del guano,
hasta el cultivo en los valles,
desde el servicio de mano,
hasta el barrido de calles.
Aún de la plebe es sirviente,
y no hay servicio, ¿lo oís?
que él no abarque diligente.
—¿Y la gente del país?—
¡está pensando en ser gente!

La vida quotidiana dels culis a les hisendes, després de la llarga jornada de treball, transcorria dins els «barricons». Quan tornaven del treball, es feia el recompte, se'ls lliurava mitja lliura d'arròs, i tot seguit se'ls tancava. Llavors començava una altra vida, des-cans, opi, enyorances de la seva terra, baralles, jocs i un petit comerç en base a les escasses pertinences.

El tradicional consum d'opi va ser fo-

mentat com una forma de mantenir-los submissos i contínuament «enganxats». El tràfic fou una activitat lícita en aquesta època. Els primers grans negociants d'aquest producte foren els mateixos amos de les hisendes, i existia un petit comerç controlat pels xinesos dels *tambos* de les mateixes hisendes. Aquest comerç s'inicià i s'expandí paral·lelament al nombre de població asiàtica. Molt tardanament, 1887, l'Estat va regular-ne la importació i venda a través del port del Callao i uns anys més tard va establir les regles a què devia sotmetre's l'Estanc d'aquest al país.

El consum d'opi s'havia estès a altres cercles de la població de manera que l'historiador Paz Soldán, en un article publicat el 1916 titulat «El vicio amarillo en China», suggeria que només es permetés l'entrada als fumadors d'opi als de raça groga i que es rebaixés el seu preu perquè així el vici es propagués encara molt més entre els xinesos i d'aquesta manera exterminar-los.

El racisme envers el culi va ser evident, però no va impedir que a poc a poc s'anessin integrant a la vida del Perú, barrejant la seva sang amb els indis, els negres i els blancs, però molt pocs sortiren de la seva extrema pobresa i ascendiren a sectors socials més privilegiats.

Per acabar, cal assenyalar que aquesta època florent per a alguns sectors del Perú, gràcies al boom del guano, va ser possible gràcies a aquest esclavatge paral·lel que es va dur a terme amb la població culi i que ministres, senadors, diputats i personatges importants de la vida política del Perú, van ser traficants i explotadors d'asiàtics. Avui dia als rètols dels carrers de Lima i als monuments als herois, podem trobar els noms de molts «chineros».

BIBLIOGRAFIA

Bonilla, Herachio: Guano y burguesía en el Perú. Instituto de Estudios Peruanos. Lima, 1974.

Halperin Donghi, Tulio: Historia Contemporánea de América Latina. Alianza Editorial, Madrid, 1969.

Mariategui, José Carlos: Siete ensayos de interpretación de la realidad peruana. Amauta, Lima, 1967.

Rodríguez P. Humberto: Los trabajadores chinos culies en el Perú. Artículos Históricos, Lima, 1977 (mimeografiat).

Sánchez-Albornoz, Nicolás: La población de América Latina. Alianza Editorial, Madrid, 1973 (1ª edició).

Yepes del Castillo, Ernesto: Perú, 1820-1920. ¿Un siglo de desarrollo capitalista?. Ediciones Sig-no, Lima, 1971.

LOLA G. LUNA

Professora d'Història Contemporània i d'Historiografia d'Amèrica a la Universitat de Barcelona.